

Сулайманкулова М.Б.

АЛМАМБЕТ МЕНЕН ЧУБАКТЫН ЧАТАГЫ - КЫРГЫЗДЫН ЭПИКАЛЫК ООЗЕКИ ДРАМАСЫНЫН ҮЛГҮСҮ

Сулайманкулова М.Б.

КОНФЛИКТ АЛМАМБЕТА И ЧУБАКА – ОБРАЗЕЦ КЫРГЫЗСКИХ ЭПИЧЕСКИХ УСТНЫХ ДРАМ

M.B. Sulaymankulova

QUARREL CHUBAK AND ALMAMBET - SAMPLE ORAL KYRGYZ EPIC DRAMA

(2-макала)

УДК:371/87-002

В этой статье рассматриваются всесторонние виды эпоса «Манас» и конфликт «Алмамбета и Чубака»

Ключевые слова: эпос "Манас", устный драма, игра, ссора, конфликт, диалог, драматический сюжет, драматические элементы, драматические речи.

Бул макалада «Манас» эпосундагы ар тараптуу корунуцтор, жана «Алмамбет менен Чубактын» чатагы каралат.

Негизги создор: «Манас» эпосу, оозеки эпикалык драма, пьеса, чатак-конфликт, драмалык текст, драмалык диалог, драмалык сюжет, драмалык элементтер: түйүндөлүү, чиеленүү, кульминация жана чечилүү, драмалык речь, ж.б.

This article discusses the comprehensive types of epos "Manas" and the conflict "Almambet and Chubacca"

Key words: epic "Manas", oral episekaya drama, play, quarrel, conflict, drama drama drama dialog, dramatic plot, dramatic elements, dramatic speech.

«Алмамбет менен Чубактын чатагында» драмалык чыгарманын негизги белгилери: диалог да, драмалык речь да, конфликт да, мүнөз да, драмалык кыймыл-аракет да драмалык сюжеттин элементтери болгон түйүндөлүш да, чиелениш да, кульминациялык өсүш да, конфликттин чечилиши да бар. Ж.Кулмамбетов «Манастын» талдоого алынган бул бөлүгүн «дапдаяр драмалык текст» деп бекеринен белгилебептир.

Албетте, драмалык жанрдын касиеттери аталып өткөн белгилер жана элементтер менен гана чектелбестиги маалым. Драмалык чыгармада драматизм, монолог, каармандын жүрүм-турумунун логикалык жана психологиялык жактан мотивировкаланышы, экинчи план, сюжеттик сценалардын жүрүшүнүн жана алмашышынын табигыйлуулугу деген сыяктуу түшүнүктөр жана категориялар бар. Буларсыз драмалык чыгарманы элестетүү мүмкүн эмес. Албетте, мындай критерийлер негизинен реалисттик драмага коюлуучу критерийлер. Мындай сапаттарды фольклордук поэтикага негизделген эпикалык чыгармадан издөө алгылыктуу жол эмес. Бирок парадокс ушунда, «Манастын» дал ушул «Алмамбет менен Чубактын чатагы» бөлүмүнөн аталган белгилерди жалпысынан болсо да көрө алабыз. Маселен, кайрадан өйдөтөгү ордо ойнуна келели. Бул жерде тараптардын ортосундагы конфликт манас айтуучунун эрки менен жа-

салма түрдө эмес, ойлобогон жерден өзүнөн өзү эле табигый пайда болот. Канды чертип чийинден чыгарууну оюндун учуусу менен көз жаздымында калтырышкан Ажыбай тараптагылардын адресине Жайнактын канды ата албасанар мен атайын деген тикенектүү сөзү Кадырдын намысын козгоду. Илгерки жоокердик заманда жигиттин, эрдин, чоронун намысы ар дайым биринчи планда турган (Европадагы рыцардын ар намысы сыяктуу). Ошондуктан канды черте албасанар, мага бергиле, мен чертип берейин деген Жайнактын сөзүнө Кадырдын намыстанышы жана Жайнакка өзүн ким элен деген тибирткелүү сөздөр менен жооп кайтарып жатышы ишенимдүү. Ырамандын Ырчы уулунун ордо оюнун таштап, Чубакка чаап жөнөшү да табигый көрүнөт. Анткени, Бозуулдун жанагындай жанды ууктурган сөздөрү аны ушуга турттту. Ал эми Бозуулдун ачуу сөзүнө ууккан Ырчуулдун «оозунан көбүк буртулдатып» айткан кебинен улам, Чубактын май чачылган оттой «дүрт» этиши да кеп жагынан логикалуу. Кыскасын айтканда, бул жерде конфликттин пайда болушу жана анын андан аркы жүрүшү, сценалардын алмашышып, биринин артынан бири келиши «Алмамбет менен Чубактын чатагында» кыйла эле даражада себептик-натыйжалык жактан байланышкан жана ынанымдуу.

Конфликттин бир жак тарабын чойгон Чубак баатырдын жүрүм-туруму, таштаган кадамдары да өзүнүн мотивировкасына ээ. Анын капыстан чатак чыгарышын Ырамандын Ырчы уулунун, же болбосо Кыргызчалдын намысына тийген ачуу сездерунун таасири менен гана тушундуруу жетишсиз.

Чубак ачуусунун, ыза-күйүтүнүн түпкү себебин Манаска мындайча таарыныч кылып айтат: Ак болот мизин жалаштым, Намысын бирге талаштым. Кызматты канкор билбедиц. Айкалышкан Чубагын, Акыл-насаат кепте жок. Ким урунат арбакка, Тенебеддин ар качан Тентип келген калмакка!» Өз ичинде Чубак өзүн эл-жердин намысын, эркиндигин коргогон, кыргыз калкынын тагдыры үчүн жоопкер баатыр катары эсептейт. Ошон үчүн ал өз өмүрүн Манас досу менен бирге Ала-Тоо мекендин боштондугу үчүн болгон күрөшкө арнаган. Эл намысын Манас менен бирге талашкан. Азыр да Манастан Чубак кем бекен деп, калк кызыкчылыгын кайтарып турган учуру. Ушундан улам Чубак Чоң казат алдында Манастан кийин эле «эки тизгин, бир чылбыр» менин

колумда болуш керек деген идеяда турат. Чындыгында эле, «алышса адамдын алы жетпеген, арстандын тиши етпеген» Чубак баатыр ушуга татыктуу. Ушундай баатырдык маанайда жургвн чагында Манастын «калмак» Алмамбетке кол башкартып, ага биринчи ишеним көрсөтүп, Кытайга чалгынга жөнөтүп жатышы Чубак үчүн күтүүсүз жана оор психологиялык сокку болду. Манастан кем эмес өзү турганда кыргыздын аскерин кытайлык Алмамбеттин башкарышы Чубактын намысына тийди. Ал бул фактыны кыргыз элинин ар намысына шек кеткендик катары эсептеп, өзүнчө Манаска тымызын кекенип, ичинен түтөп, бирок мунусун билгизбей Аралда жаткан. Ушундай учурда Кыргызчал менен Ырчуулдун жогорку ачуу сөздөрү детенатор катары кызмат кылып, Чубак биротоло «чарт» жарылды.

Демек, терең карай келеек, Чубактын Манас менен Бакайга ээ-жаа бербей, Алмамбетке каршы алабууттанышынын теренде жаткан психологиялык - патриоттук себептери бар. Эпостогу конфликтны күтүүсүз курчусунун негизинде Чубактын алабармандыгы эмес, бир жагынан анын тереңден кайнап чыккан патриотизми жатат. Демек, жакшылап байкаса, кеп болуп жаткан чатактагы Чубактын жүрүм-туруму психологиялык жактан кыйла эле мотивировкаланган драмалык кадам десек болот.

«Алмамбет менен Чубактын чатагындагы» конфликттин терендеги себептерин дагы издесек, анда Чоң казат алдындагы Ажо Манастын чечими, тандоосу жөнүндөгү маселеге келип урунбай койбойбуз. Манас Кытайга чалгын салуу маселесине келгенде бул өтө жооптуу иш үчүн Алмамбетти тандап алат. Эмме үчүн кыргыз Чубакты тандабай, кал мак Алмамбетти тандап алат? Манастын тандоосу жанылыштыкпы? Чубак менен Алмамбеттин ортосунда конфликттин чыгышына Манас күнөөлүүбү? Мындай суроого жооп берүүдөн мурда, Манастын бул тандоосунун ары жакта жаткан мотивин түшүнүү керек. Манастын тандоосунун мотивин туюнуу үчүн чалгынга кимди жиберүү керек деген маселени чечүүнүн алдында Манастын Алмамбетке төмөнкү кайрылуусун жакшы билүүгө тийишпиз.

Манас: - Элге айтаар нечен сөзүн бар,
Эзелден жайын билесин,
Эрдик кылсан, өзү бар!
Калкка айтаар кандай сөзүн бар,
Кадимден жайын билесин,
Кайрат кылып өзүң бар!
Барган менен баатырлар
Байкал жайын биле албас,
Балдыраша сүйлөшүп,
Бадиректен тил албас.
Кытайдын жайын биле албас,
Кыжылдаша сүйлөшүп,
Кызыталактан тил албас.
Капкага каршы кире албас,
Кажылдаша сүйлөшүп,
Капырдын жайын биле албас.
Падыша болуп башкарып,
Колун билип жүргөнсүн,
Бакбурчундун мурунтан
Жолун билип жүргөнсүн,
Байкап керуп баштатан

Зорун билип жүргөнсүн,
Эндеелеген Какандын,
Элин билип жүргөнсүн,
Эгизи канча, ой канча
Ченеп керуп өлчөөсүн,
Жерин билип жүргөнсүн.
Калкыма кайрат сөзүн бар,
Кары, жашка эп болсо,
Канкоруц айткан кеп болсо,
Кан Алмамбет, өзүң бар!
Колдон тандап кошчунду ал,
Аскерден тандап адам ал,
Алмамбет өзүң чалгын чал!

Бул кайрылуу жана өтүнүч, бир чети буйрук эмнени көрсөтүп турат? - Мындан Манастын Алмамбетти жердин уусун, бетен-өлкөнүн сырын, чоочун калктын тилин, дилин, географиясын билгендиги үчүн, бир сөз менен азыркы тил менен айтканда, Алмамбетти компетенттүүлүгү үчүн тандап алганы ачыкка чыгып отурат. Чындыгында баатырдыгы, жолдошчулугу, достугу жагынан Манас Чубакты Алмамбеттен кем санабайт. Экөөнү бирдей керет. - Ошон үчүн Манас: - Астыга салсам ак жолум, Атышка кирсе сан колум, Алмамбет, Чубак эгизим, Ааламды бузган тензим, Алмаз болот айбалтам, Эки шер айчылык жүрсө чоң аркам! - деп экөөнө бирдей жалынып отурат. Экее Манас үчүн эгиз дос. Демек, Манастын Алмамбетти чалгын үчүн тандоосу - ак ниет тандоо. Манастын бул тандоосу алдыда боло турган Чон Казаттагы жеңиштин кызыкчылыгын, Мекендин, элдин кызыкчылыгын күн мурун ойлогон, алысты болжогон стратегиялык тандоо. Бул тандоо Манастын кошуунунун ичинде конфликтти пайда кылды. Бул жерде дүрбөлөн чыгарган патриот Чубакка эмне жетишпей калды? Ага айкөл Манастын тандоо ишинде кимдир бирөөнүн жеке амбициясынан эмес, Мекендин кызыкчылыгынан чыгып жаткан стратегиясын түшүнүү жана белек, чоочун эл-жердин сырын Алмамбетчелик билбестигин ичинен мойнуна алуу, объективдүү болуу жетишпей отурат. Ал эми Алмамбеттин чыныгы ак жүрөк, ак ниет, достукка бекем инсан экенине Манас да, Бакай да өздөрүнө ишенгендей ишенет. Ошон үчүн Бакай: - Алмамбеттин артынан Ар ким болсо кытай дээр. Жол билген киши жол билет, Жол билген киши кол билет, Кынады жанын биз үчүн, Кылган кызмат сиз үчүн, Кыргызга кызмат кылганга Кыйкырып чабыш кай күчүн? - деп Чубакка чың дилинен айтып жатат.

Бир сөз менен айтканда, акырында баары бир Чубактын акылмандыгы жеңди. Акыры ал Манастын жогорудагыдай алыскы мүдөөнү көздөгөн стратегиясын андоого улгурду жана Алмамбеттин иши журт кызыкчылыгы үчүн экендигин түшүндү. Чубактын эсине келишинде Бакайдын акыл-кеңеши жана орошон ойлорду айтып, ортого арачыга түшкөн Манастын өзү чоң роль ойноду. «Алмамбет менен Чубактын чатагында» конфликттин «бактылуу финал» менен аякташында да логикалуулук да, табигыйлуулук да бар дешке болот. Анткени, эки шер түпкүлүгүндө бири-бирине элдешкис антагонист геройлор эмес эле. Жеке амбициялары болсо да, эки баатырдын тең ичиндеги түлкү көздөгөнү Манастын кошуунунун аскердик жеңиши жана кыргыз элинин кызыкчылы-

гы. Ошон үчүн конфликт барып, барып, акыры жанагындай оң чечилишке ээ болуп отурат.

Окумуштуу Мухтар Борбугулов мындайча жазат: «Адабияттын драмалык теги үчүн эпос жана лирикага салыштырганда конфликтинин ролу жана мааниси бөтөнчө. Ар кандай эле адабият чыгармасынын сюжетин өнүктүрүүдө конфликт тигил же бул даражада роль ойной турган болсо, драмада ал драматургиялык аракетти өнүктүрүүнүн башкы пружинасы жана мүнөздөрдү ачуунун негизги каражаты болуп кызмат кылат». М.Борбугуловдун трориялык оюн улап айтсак, драмалык чыгармада конфликт драмалык кыймыл-аракетти өнүктүрүүнүн фактору катары гана, же болбосо сюжетти кызыктуу кылыш үчүн гана жашабайт. Эң негизгиси, конфликт категориясынын функциясы - бул каармандардын образын ачуу. Каармандардын образын, мындайча айтканда, алардын түшүнүк көз караштарын, позицияларын, ишенимдерин, адамдык кыял-жоруктарын ачпаган конфликттин көркөм чыгармада мааниси жок. Ушул жагынан Караганда, «Алмамбет менен Чубактын чатагында» конфликт көркөмдүк жактан эффективдүү чыккан. Аталган чатакта - конфликте Чубак менен Алмамбеттин адамдык жана баатырдык мүнөздөрү көз алдыбызда жарк этил ачылат. Драмалык кагылыш учурундагы экөөнүн диалог - эрөөлүнө дагы бир жолу көңүл буралы: Алмамбет: - Акбалтанын Чубагы, Ардагысын ким үчүн? Кошуунга кызмат кылдырбай, Аркамдан чабыш кай үчүн? Сенин эрегишин ким үчүн? Элге кызмат кылдырбай, Ээрчип келиш кай күчүн? Көрөйүнбү күчүндү? Баатырсынган эр Чубак, Чеңейинби бучунду? Жаалым келди бук кезде, Жарайынбы өтүндү? Аста сүйлөп, көп айтам, Насаат-акыл мен айтам, Ар качандан бир качан Апылдаба деп айтам. Атамдан безген бир кулмун, Акыры мага тийбе деп, Аста тартып кеп айтам. Агаини болгон кырк баатыр, Артыкча Чубак сени айтам. Элкин жүрүп элдиреп, Калк таба албай келди деп, Кадырында ушубу? Каарданса, Алмамбет Каны иди тегөөр түшүбү? Ар качандан бир качан, Балта доонун баласы, Басташканды койбойсун! Азыр сага тенеңсем, Мына ушул жерде сойлойсун! Чубак: - Атыңдын оозун бура тур, Ала көөдөн калмак кул, Алдыңкы жерде тура тур. Калмак сенин белинби? Берирээк мактап олтурган Калча сенин шеридби? Кызыталак кытайым, Бузайынбы чебинди?

Жарайынбы, Алмамбет, Ичиндеги черинди? Он эки түркүн кол баштап, Чалгын чалаар сенсинби? Кеңеште жок, кепте жок, Оорукта калаар менминби? Капкайда калган жеринден Кылжөйрөн минип келгенсин, Кайнаган калың элинден. Ушундай бузукундан келгенсин! Менин айткан сөзүмө Киресинби, шум кытай? Көнбөс болсон сөзүмө, Азыр менин колумдан өлөсүнбү шум кытай!

Бул жерде каармандардын ким экендиги манасчынын демейки мүнөздөмөлөрү аркылуу эмес, кудум драмадагыдай геройлордун өздөрүнүн речи аркылуу көрүнүп жатат. Каармандын конфликттин жүрүшүндө өз образын өз сүйлөгөн сөзү аркылуу ачуусу - бул драманын спецификасы. Драмада ремарканы эсепке албаганда, автордук мүнөздөмө болбостугун, драмалык персонаждын речи образ ачуунун башкы куралы, каражаты экенин эске алалы. Жогорудагы Ал-

мамбеттин речинен өзү калмак-кытай элинен келип, кыргыз жеринде жүрсө да, эч кимдин алдында басынбаган, коркок билиш болуп жалтанбаган, чындыкты жана кемчиликти бетке айткан, өз акыйкатын, өз позициясын коргоо үчүн өлүмдөн да кайра тартпаган көкжал шердин мүнөзү ачыкка чыгып турат.

Ал эми сөз эрөөлү учурундагы Чубактын бул речи Акбалтанын уулун эч бир баатырдан өзүн кем санабаган, элдин лидеримин, кыргыз жеринин кожоюндарынын бири менмин, калкыма бөлөктөр эмес, мен калкамын, кыргызды кыргыз башташ керек деп эсептеген, чексиз намыскей, мекенчилдик сезими күчтүү, отгон-суудан кайра тартпаган, мүнөзү устарадай курч, эмоцияга бай кабылан баатыр катары көрсөтөт.

Бир сөз менен айтканда, эпосто конфликт өзүнүн мүнөз ачуусу функциясын жакшы аткарган. Алмамбет менен Чубактын эрөөл учурундагы чыңалууга толгон диалогу кыргыз фольклорундагы өтө бир күчтүү чыккан диалог болуп саналат. Мындай экспрессивдүү, күчтүү диалог дүйнөлүк классикалык драматургияда да сейрек кездеше керек деп айткыбыз келет.

Дагы бир басым коюп, белгилей турган нерсе, бул конфликте Алмамбет менен Чубактын мүнөздөрүнүн баатырдык жактары гана эмес, алардын пенделик-инсандык касиеттеринин, женекей адамдык сапаттарынын да ачылып көрүнгөндүгүн айтпай коюуга болбойт. Маселен, Алмамбет бул чатакта өз чындыгынан кайра тартпаган, колдон намысын кетирбеген эр, шер катары гана эмес, чатакты, конфликт тынчтык каражаттар менен чечуунун айлаамалдарын издеген, жалпы кызыкчылык үчүн кээде артка чегине билүүнүн зарылдыгын түшүнгөн ийкемдүү, акылдуу инсан экендиги да байкалат. Мисалы, кагылышуу болордо ал Чубактын претензиясын алдын-ала аадаган сон Чубакка мындай дейт:

Алмамбет: - Кырк урук кытай калың эл,
Барсам каапыр болоюн,
Чалсам каапыр болоюн!
Бээжиндин жолу беш анжы,
Берейин Чубак алагой,
Безилдеп «кытай» дей бербе,
Бердим жаным алагой.
Баатыр Чубак барагой!
Бээжиндин жолун чалып кел,
Эсенкан кызы Бурулча,
Жанжундун кызы Аймыскал,
Бээжинден белек алып кел!
Кетире бербе шайымды,
Кек кылып кытай дей берип
Кейитпечи жанымды,
Бузбачы менин канымды!
Кырк кандын эли кытайдын
Кабарын алган мен эмес,
Көрүп жүргөн сен эмес,
Калдайып жаткан Бээжиндин
Казып койгон ору бар,
Кайнатып койгон шору бар,
Бекип жаткан бели бар,
Бекемдеген чери бар,
Чымчым чөбү чыкпаган,
Чык кылар суусу болбогон,

Кырк күнчүлүк чөлү бар,
Айланасы канча жол,
Айдың чалкар көлү бар.
Аралап киши өтпөгөн,
Чычкандын мурду батпаган
Калың токой чери бар.

Ушинтип Чубакка жол берүүгө, анын чалгынга барышына каршы эмес экенин билгизип, ага ордун бошотууга даяр экендигин жарыя кылганы, кытайдын жолу татаал жол экенин түшүндүрүп турганы, кылычына кылыч деп дароо эле Чубак менен кагылыша кетпегени, жанылыш, кастык ойлогон баатырды жоошутууга аракеттенгени Алмамбеттин ички инсандык маданиятынын жогору экендигинен кабар берет.

Ал эми өйдөтө акыры Чубактын акылмандыгы жөнди деген сөз бекеринен айтылган жок. Манас менен Алмамбеттин чыныгы ниетин, ичтеринде карасы жок патриоттук таза пейилин туюп, андагандан кийин Чубак өзүнүн көбүрүп-жабырган эмоциясын чукулунан тизгиндөөгө жетишип, артыкбаш намыстануусун капыстан токтотууга жарап, күтүүсүз кадам жасап, «каршылашынан» кечирим суроого барды:

Чубак: - Падыша Алмам беренди
Бакырып кытай дегеним,
Артынан чаап келгеним
Байкасам мунум зор уят,
Чалгынды чалсаң жол мына,
Байлап кетсен кол мына,
Салайын десен ор мына.
Кайнатып кетер шор мына!
Башымды кессен мен мына,
Канымды тексенжер мына!
Алаке, карындайда кармашкан,
Кайгылуу күндө колдошкон,
Бирге тууп, бирге өскөн,
Беттешкен жоодо кездешкен,
Өлтүрөр болсон кул мына!
Өттү күнөөм тоодон чоң,
Ноенум Алмам, кечип кой!

Бул мисал, позициясын өзгөртүп, Алмамбеттен кечирим сураган Чубактын намыскей баатыр гана эмес, акылы терең, руханий жактан бай адам экенин да айгинелейт. Кыскасы, эпостун «Алмамбет менен Чубактын чатагы» бөлүмүндөгү конфликт эки улуу баатырдын патриоттук, жоокердик-рыцардык жана адамдык рухий сапаттарын алаканга салгандай даана ачып бергендиги менен баалуу. Ошондой эле, бул конфликт Манастын алысты ойлогон гениалдуулугун,

досторго калыстыгын, мекенчилдигин көрсөткөндүгү менен да маанилүү.

Жыйынтыктап айтканда, «Алмамбет менен Чубактын чатагы» өзүнүн формасы жагынан да, структуралык түзүлүшү жагынан алганда да, жана да, конфликттин курчтугу, динамикалуулугу, диалогдордун экспрессивдүүлүгү, кыймыл-аракеттүүлүгү тарабынан Караганда да нагыз драмалык чыгарма катары саналууга татыйт. Өз кезегинде «Манас» эпосунун сюжетинин сахналуулугун, драматургиялуулугун атактуу жазуучу - окумуштуу, манас изилдөөчү Мухтар Ауэзов да белгилеген. Ал минтип жазган: «Манас показан в борьбе, поединках и прочих столкновениях с людми. Во-вторых, - в речах и монологах, часто двигающих действия. Было бы неправильным заключить, но диалог вовсе не присутствует в поэме. И действительно, он имеет место в ней. Конфликт между Манасом и Урбу на аше, спор, возникий среди чоро во время игры в «ордо» в «Чоң казате», и многие подобные сцены представляют настоящие драматические сцены с возмущенными речами нападающей стороны и возбужденными, быстрыми репликами обороняющихся. В таких случаях поэт мастерски рисует картины нарастающей словесной и душевной борьбы, с постепенным вводом, как настоящих драматических эпизодах, заинтересованных, задетых борьбой новых лиц». М.Ауэзовдун оюн акыйкат деп санасак, анда бул «Манастагы» «Алмамбет менен Чубактын чатагына» биринчи иретте тиешелүү. «Алмамбет менен Чубактын чатагы» - кыргыздын оозеки эпикалык драмасынын жогорку үлгүсү.

Адабияттар:

1. Юнусалиев Б. Кириш сөз. - Китепте: Манас. Фрунзе, Кыргызмамбас, 1958, 5-6.
2. Карасаев К. Манасчы Саякбай Карала уулун табышым. - «Ала-Тоо», 1989, № 3.
3. Кулмамбетов Ж. Манас - кыргыз элинин эпикалык театры. - «Ала-Тоо», 1995, №1,21! -6.
4. Белинский В.Г. Полное собрания сочинении., Т.5. Москва, Советский писатель, 1955, 221-6.
5. Байгазиев С. XX кылымдагы кыргыз драматургиясынын тарыхы. Бишкек, «Элпек», 2002, 56-6.
6. Борбугулов М. Адабияттын теориясы. Бишкек, 1996. 463-6.
7. Ауэзов М. Киргизский героический эпос «Манас». - Китепте: Адамзаттын Манасы, «Жазушы», 1995, 67-6.

Рецензент: д.филол.н., академик Акматалиев А.